

DOI 10.36074/logos-01.10.2021.v1.38

“SHAYTANAT” ROMANIDA ASADBEK OBRAZIDA RUHIY KONFLIKT TALQINI

Turdiyeva Yulduz Zayniddin qizi
yo'nalishi Magistri

Samarqand Davlat Universiteti Filologiya adabiyotshunoslik

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

Annotatsiya. *"Shaytanat"* – taniqli adibimiz Tohir Malik qalamiga mansub bo'lgan ushbu asar o'tgan asr o'rtalarida yaratilgan bo'lishiga qaramasdan, hamon o'z kitobxonlarini ta'sirlantirib kelmoqda. Ushbu asar asosida suratga olingan kinoseriyal haligacha o'z muxlislarini TV qarshisiga mixlab qo'ya oladi. Ushbu maqolada "Shaytanat" asari markazida turuvchi qahramon Asadbek obrazidagi konfliktlar, uning birda ijobiy, birda salbiy xislatlari haqida – bir so'z bilan aytganda Asadbekning siz-u biz kitobda o'qimagan kechinmalari haqida batafsil keltiradi.

Shaytanat olamining vakillaridan, nafaqat vakili, balki “yo'l boshchilaridan” bo'lgan Asadbek har qancha yovuz, qahri qattiq kishi bo'lmasin, u, avvalo, inson edi. Zero, har qanday ona o'z farzandini dunyoga keltirar ekan uni jinoyatchi, o'g'ri, yoxud qimorboz bo'lsin degan niyatda dunyoga keltirmaydi. Shunday ekan quyidagi she'rda ifodalangan pushaymonlik hislari ham unga tamoman yod emas.

Xudovando, na qildim turfa yozdim,
Shaytoning makri birlan yo'ldan ozdim.
Pushaymonman parishon o'tgan ishdan.
Bahor-u tiyra moh yoz-u qishdin.

Asadbekning yuragida ham boshqa insonlarga xos xislatlar mavjud. U o'z o'rnida jonkuyar farzand, mehribon ota, g'amxo'r do'st, samimiy aka hamdir. Uning mana shu burchlarini bajarish holatida esa ruhan ezilib, iztiroblar iskanjasida qolganligini ko'rishimiz mumkin. Adabiyotshunos H. Umurov shunday yozadi: “Xarakterni uni psixikasisiz tasavvur qilish mumkin emas, chunki qahramon ruhiyatining tahlili – xarakterning yaxlitligi va to'laqonliligini ta'minlaydi, uni reallashtiradi, ta'sirchanligini oshiradi. Shu sabab, agar analogik fikrlaydigan bo'lsak, xarakter va uning psixikasi o'rtasidagi munosabatni mazmun va forma o'rtasidagi murakkab dialektik aloqaga o'xshatmoq to'g'ridir”.¹ Haqiqatdan ham roman syujetidan o'rin olingan rang – barang his tuyg'ular, kechinmalar olami tahlili natijasida asar qahramonlarining o'ziga xos xarakterlari oydinlashadi. Bu xususiyatlar asarning deyarli har bir nuqtasida namoyon bo'ladi. Zero, Asadbek har qancha ashaddiy jinoyatchi bo'lmasin, avvalo, u ham inson, ojiz banda. Adabiyotshunos Abdug'ofur Rasulov qayd qilganidek: “Inson o'sadi, o'zgaradi, shakllanadi, ruhanma'nan boyib boradi. Lekin inson tamoman o'zgarib, ikkinchi “men” kasb etmaydi, o'zligini yo'qotmaydi, ya'ni ijtimoiy munosabatlar majmui inson mohiyati, fitrati mehvarida ro'y beradi. Aniqroq aytganda, fitrat mavjudki, inson o'zgaradi, moslashadi, tuslanadi, turlanadi”.²

¹H. Umurov. Saylanma. Birinchi jild. Risolalar. – Toshkent, Fan, 2007. 23-bet.

²A. Расулов. Бадийлик – безаволягилик. Илмий-адабий мақолалар, талқинлар, этюдлар. – Тошкент, Шарқ 2007. 9-бет.

Darhaqiqat, asarda talqin etilganidek Asadbek birovning taqdirini hal qilish onlarida, umriga nuqta qo'yishga farmon berayotgan chog'ida, bir tuki ham qilt etmaydi, zarracha shafqatni bilmaydi. Asadbekning ruhiy iztiroblari, ruhiy azoblanishi, otalik, farzandlik burchlarini bo'yniga olgan holatidagina juda asosli talqin etilganini ko'rishimiz mumkin. U topshiriq berish borasida diydasi qattiq, bu birovni bolasi deb ayab o'tirmas, lekin Asadbek g'animlari uchun toshbag'ir, farzandlari uchun g'oyat mehribon inson sifatida uning xarakteri shakllanib boradi. Qizining o'g'irlanishi esa unga juda og'ir zarba bo'ladi. Asadbek qimorboz, o'g'ri, jinoyatchi bo'lsa-da, oila, farzand nima ekanligini teran his etardi. U shu jihati bilan ham o'z oilasini pulga alishtiruvchi, qimorga tikuvchi "hamkasblari"dan farqlanardi. Asadbek qizining bu ahvolga tushishida o'zini sababchi deb bilar, qilgan jinoyatlarim, gunoh ishlarimning kasriga qizim shunday ahvolga tushdi deb hisoblardi. Ana shunda uning qalbida ham o'ziga nisbatan, ham nomusini poymol etganlarga nisbatan konflikt yuzaga keladi. Buni zohiran tan olmasa-da, botinan iqror bo'lar, bir paytlar Kesakpolvonning gapi bilan katta restoran egasining uyini bosib, yosh qizlarini shotirlari uning buyrug'i bilan nomusini poymol qilishganda, uy egasi ularni qarg'aganini eslab, yuragi titrar, qizining bu ahvoliga shubhasiz o'zi aybdor ekanligini tan olar edi. Balki bu gaplar erish tuyulishi mumkin, lekin qizi haqida o'ylar ekan, Asadbekni tuni bilan vijdon azobi qiynar, pushaymonlik olovida jizg'anak bo'lar, ilonday to'lg'anib chiqishiga sabab bo'lar edi.

"- Qizimni o'g'irlashdi, -dedi. Shu gapni aytdi-yu uyatdan yonib ketay deb ko'zini olib qochdi. Aybiga iqror bo'lgan gunohkorday boshini egdi.

- Qachon? Topilmadimi?

- Kecha o'zlari tashlab ketishibdi.

- Kimligini bildingmi?

- Aniq bilmayman. Gumonim bor.

Jalil o'yg'a toldi. Bir necha nafasdan so'ng xo'rsindi:

- Xudodan qaytibdi...".³

Qiz bola nafaqat xonadonining, balki, ota-onasi, aka-ukalarining ham or-nomusi hisoblanadi. Asadbekni eng ko'proq azobga soladigan narsa ham shu gunohkorlik hissi edi. O'rtog'i Jalilning "Xudodan qaytibdi" degan ta'nasini eshitgandayoq ruhan eziladi. Jalilni gap kelganda ayab o'tirmasligini bilsa-da, dili og'riydi. Bir paytlar qilgan qilmishlari, gunohlari uchun nahotki, farzandlari javob bersa?! Bunday mudhish o'ylar unga sira tinchlik bermaydi. Shuurini turli o'ylar girdobi egallab olgan, ikki qutb kabi ikki xil fikr, ikkilanishlar sirtmog'i ruhini soniya sayin bug'ib borar, nafasini qisar edi. "Qizining o'g'irlanishi – uning nomusiga tegmagan taqdirda ham – ota-ona nomusining toptalishi bilan barobar. Shunday ekan, Asadbek bunga qanday chidasin?! Bolaligidan o'zini o'rab turgan muhitga nisbatan nafrat hissini tuyib o'sgan odamning taqdirning yana bunday achchicq zarbasiga uchrashi qalbidagi nafratni yanada alangalashiga sabab bo'lmaydimi?! Chap yelkada o'tirgan uni shayton qasosga undaydi: "Qo'lingni uzatsang yettinchi osmonga ham yetadigan insonsan. Birov sening kosangga tuflabdi, oshi halolingni bulg'abdi-yu, sen ezilib yuribsanmi, kimdan gumoning bo'lsa – yanchib tashla! Bugun qasos olmasang, ertaga el oldida basharangga tupurishadi. Otangni olib ketishganda nochor eding. Ana shu nochorlik seni bir umrlik armon o'tida kuydiryapti. Endi ham nochormisan? Qon to'kmasang, erkak emassan! O'zingni ko'rsat! Nomus uchun qon lozimligini erkaklarga eslatib qo'y!!" Ammo qilich yalang'ochlangan damda o'ng yelkada o'tirgan Rahmon bilagidan ushlab to'xtatadi. Qon to'kishga yo'l bermaydi. "Gumoning to'riga o'ralganlarni tig'dan o'tkazishing – ojizliging alomati. Gunohkor osongina jon berib qutulib ketadi. Sen esa

³To'xirMalik. Shaytanat. Roman. Birinchkito'b. – Toshkent, Sharq, 2006. 120-бет.

nomus azobida to'lg'onib qolaverasan. Sen hozir uning gunohlaridan o't. Ammo shunday qilginki, umri azobda o'tsin. Vaqti kelib oyog'ingga bosh ursin, tavbalar qilsin. Ana shunda o'ldirsang humordan chiqasan. O'lsang, ko'zing ochiq ketmaydi... ".⁴Bunday ayanchli holatga, iztiroblarga bardosh bera olmagan, qizining baxtini poymol qilgan badbaxt ota sifatida Asadbek umrida tiliga olishni xohlamagan, "Xudo bilan shartnomamiz bor" deb ahd qilganiga qaramasdan, Xudoga yolvoradi, undan farzandlarining baxtini so'raydi. Shunday paytda Xudo borligi esiga tushib, Yaratgandan madad so'raydi. "Umr bo'yi azob chekkanim yetmasmidi?" deydi. "Nimaiki azobing bo'lsa, barchasini tatib ko'rdim-ku, endi tinchligimni olgan bo'lsang, boyliklaringni qaytarib ol, meni gado qil, ammo bolalarimning baxtini ber, men ham odam bo'lib rohat ko'ray, bir kecha tinchgina uxlay, bir kun bir piyolagina choyni bolalarim davrasida tinchgina ichay..." deydi. Asadbek ham boshqalar kabi oddiy va xotirjam hayot kechirishni istaydi. Lekin uning martabasidagi odam o'zi uchun shu baxtni ham yarata olmasdi. Zero, Tohir Malik o'zi ta'kidlaganidek "Dunyo shaytonning do'koni, undan bir narsa oldingmi, shayton haqini undirib olmaganicha tinchimaydi. Asadbek shaytonning do'konidan ko'p narsa olgan edi, yillar o'tib, qizining nomusi va bir o'g'lining joni bilan haq to'ladi. Dunyoda hech qanday zulm jazosiz qolmaydi".⁵Muallif Asadbek qalbidagi bu o'ylarini tilga chiqarmasa-da, qahramon ichki nutqida bayon etib o'tadi.

Yovuzlikni o'ziga amol deb bilgan bunday insonning nolalari har qanday odamning yuragini larzaga soladi. "Osmonni balo bulut qoplagan, tepasidan qayg'u yomg'iri tomchilab, hovlisida tashvish alaglari ko'kara boshlagan odam dardini kimga aytsin? Asadbek keyingi haftalar ichida ana shu holga tushdi. U ba'zan o'zini qorong'u jarlik ichida his etar, bu jarlikda abadul-abad qolib ketadiganday vahima bosardi".⁶O'zi uchun baxt yarataman deb to'plagan shuncha mol-dunyosi Asadbekka eng og'ir damda bir lahzalik baxt bera olmaydi. O'ylab qolasan kishi: demak, insonning baxtli bo'lishi uchun unchalik ko'p narsa kerak emas ekan-da, nahotki baxt deganlari shunchalar oddiy, shunchalar bizga yaqin bo'lsa?! Biz esa uni olislardan qidirib, yonimizdagi baxtni yo'qotib qo'yamiz. Jalilning uyiga borgan Asadbek bu baxtni his etganday bo'ladi va bundan qattiq o'kinadi. "...Asadbek o'zini benihoya ojiz banda ekanini his etdi. "Hatto shu g'alcha xotinning baxti ham yo'g'a menda, - deb o'yladi. – Nevara ko'rsam, ismini Samandar qo'yaman, deb yuruvdim. Jalil ilib ketibdi. Kitob ko'rib qo'yganimish...Jalil o'zini haqgo'y deydi. Men uni noshud deyman. Baxt noshudlarga kulib boqarkan-da? Shu noshud qizini kuyovga uzatib, nevara ko'rib, xursandchilik qilib o'tirsa... Men shunday ham bo'lolmasam... Na akam, na ukam bor. Faqat... pulim bor".⁷ Darhaqiqat, Asadbek shuncha obro', boylik orttirgan bo'lsa-da, haqiqiy baxtga yetisha olmagan edi. Avvallari baxtni boylikda deb bilgan bo'lsa, endi shu boyligi ham ko'ziga yomon ko'rinar, osoyishta hayoti uchun ulardan-da, kechishga tayyor edi.

Asadbekni qiynaydigan faqatgina bular emas edi. U ham boshqalar qatori ota-ona mehrini his etib ulg'ayish armoni bilan yashar, hayotining, taqdirining bu holda kechishida, og'ir kunlar boshiga tushganda mana shu yetimlikni ayblardi. Agar boshqalar qatori ota-ona bag'rida o'sganimda bu yo'lni tanlamasmidim deb, o'ylab qolardi. Ularning-ku yo'qligiga ko'nikish mumkin edi, lekin otasining qabrini-da yo'qligi uni yuragini bosib turgan og'ir g'am toshi edi. "Otasi o'lmagan kim bor... deganlardek,

⁴To'hir Malik. Shaytanat. Roman. Birinchi kitob. – Toshkent, Sharq, 2006. 121-122-betlar.

⁵Qurbon Sh. To'hir Malik saboqlari: Adib шахсияти ҳақида ўйлар. – Toshkent: DAVR PRESS, 2008. – 61-bet.

⁶To'hir Malik. Shaytanat. Roman. Birinchi kitob. – Toshkent, Sharq, 2006. 65-bet.

⁷To'hir Malik. Shaytanat. Roman. Uchinchi kitob. – Toshkent, Sharq, 2006. 116-bet.

hamma ham qachondir yetim qoladi. Ammo ota diydoriga to‘ymay yetim qolishning armoni bo‘lakcha. Ota qabrining bo‘lmasligi yana yomon...”.⁸ Ayniqsa, otasidan yodgor bo‘ib qolgan eski uyi uning xotiralarini esga solib, ruhan azob beradi. Bunday vaqtda Asadbek har doimgi savlatli, “O‘q ilon” laqabiga munosib Asadbek emas, balki, g‘am o‘z iskanjasiga olgan nochor odamga o‘xshab qolardi. Asar syujetida Asadbek ruhiy iztiroblari, xarakteri mahorat bilan yoritilgan. Zero, bir o‘rinda o‘ta yovuz jinoyatchi, boshqa bir o‘rinda esa har bir o‘zbek farzandi kabi mehribon va jonkuyar ota qahramoni xarakterini bir shaxsda jo etish qiyin vazifa. Asadbekni murakkab xarakter egasi sifatida talqin etar ekanmiz, unda insoniy fazilatlar ham mavjudligini unutmashimiz kerak. Axir, endigina odam va olamni anglay boshlagan bir paytda, ya‘ni bolalik beg‘uborligini “o‘g‘irlagan” o‘sha muhitni unuta olmasligida ham asoslar mavjud. Eng og‘ir ijtimoiy muhitda uning xarakteri shakllandi, bu esa uni “shaytanat” olamiga olib kirgan bo‘lsa-da, o‘zligini yo‘qotmagan mag‘rur shaxs sifatida anglaymiz. Uning mag‘rurligi va shijoatini Zaynab o‘g‘irlangandan keyingi voqealar silsilasida, asosan, ruhiy qiynoqlar iskanjasida qolganida anglaymiz. Bu tasvirlarda esa Asadbek ham oddiy insonligini, fojealar girdobiga tushganda, “baxt” so‘zining naqadar ulug‘ligini anglaydi.

Xullas, asarda murakkab ijtimoiy muhitning xislatlarini o‘zida mujassamlashtirgan Asadbek badiiy obrazida konflikt bilan birga ruhiy iztiroblar ham o‘z ifodasini topgan

Adabiyotlar:

- [1] H. Umurov. Saylanma. Birinchi jild. Risolalar. – Toshkent, Fan, 2007.
- [2] A. Расулов. Бадийлик – безаволянгиллик. Илмий-адабий мақолалар, талқинлар, этюдлар. – Тошкент, Шарқ 2007.
- [3] Тоҳир Малик. Шайтанат. Роман. Биринчи китоб. – Тошкент, Шарқ, 2006
- [4] Қурбон Ш. Тоҳир Малик сабоқлари: Адиб шахсияти ҳақида ўйлар. – Тошкент: DAVR PRESS, 2008.
- [5] Тоҳир Малик. Шайтанат. Роман. Учинчи китоб. – Тошкент, Шарқ, 2006.

⁸Тоҳир Малик. Шайтанат. Роман. Учинчи китоб. – Тошкент, Шарқ, 2006. .277-бет.